

METGES JUEUS DEL VELL COMTAT DE BESALÚ

*Manuel GRAU I MONTSERRAT

La confiança que la medicina que exercien els jueus va merèixer per part dels pobles de l'Edat Mitjana, esdevingué tan remarcable que, al llarg dels segles XI al XIV i en acabat de la Disputa de Tortosa, va engendrar severes prohibicions de practicar-la per part dels hebreus, que tenien cura no solament de la salut dels magnats, sinó que també feinejaven per diverses localitats i fins, de vegades, en llurs crèdits i serveis, com a prestamistes, substituint els antics arquiatsres populars. Treballaven contractats pels municipis o bé exercint lliurement l'art mèdic. És clar que les freqüents prohibicions volen dir més que res que no sempre eren respectades. El mateix Ha Lurquí que en batejar-se en 1412 prengué el nom de Jeroni de Santa Fe i fou l'ànima de la pseudo-Disputa tortosina, era el metge personal del Sant Pare Benet XIII. A desgrat de la interdicció de la butlla de Pere de Luna, sabem que el 2 de desembre de 1423 la Reina va escriure a la muller del batlle de Tortosa donant-li les gràcies per una certa aigua que li havia tramès, composta segons la recepta d'una jueva, i que Cresques Abi Atar va operar de cataractes a Joan II.

Com diu el professor David Romano (1) l'activitat pública, a la cort, dels jueus ens és prou coneguda, però creu que no s'ha dit clarament i en poques paraules, que llurs activitats cortesanes es revelen en tres dominis o direccions, a vegades amb interferències dotades de dualitats de funcions. És a dir:

1. La medicina. Situació individual i isolada que difícil-

* Universitat de Barcelona.

ment pot passar de pares a fills o, al menys, a familiars.

2. Les activitats que imposen un domini de la llengua àrab.
3. Les finances i la administració.

Ès clar que les seves funcions a la cort no ens han de fer ometre llurs activitats privades. Potser que els metges de més renom de tota la Corona d'Aragó foren jueus i per exercir la medicina havien de subjectar-se a tot un seguit de normes ja conegudes i massa sovint es trobaren privats d'una professió per ells molt estimada; com estimades eren les financeres i administratives.

Les epidèmies que es varen succeir al llarg del segle XIV, després de la glànola, motivaren l'aparició de nombrosos escrits en els que els àstres figuren com a culpables dels fets malastrucs. També a Besalú va ocórrer d'això. L'any 1333, lo mal any primer, començà una rècula d'anys dramàtics. La primera embranzida no fou una epidèmia, sinó una fam; morí una bona part del baix poble de les rodalies. Sabem que hi hagué una greu penúria de grans; que el preu del blat va pujar com el fum: una quartera valia 10 sous i 9 diners i una mitgera d'ordi 6 sous i 6 diners; però a la vila i parròquies dels afores el blat va arribar als 20 sous i més encara, tot i que la cúria establí els 11 sous per el preu del blat i 10 per la mitgera d'ordi. Aquell mateix any, el divendres següent a la diada de l'Ascensió del Senyor, que fou el 6 de maig, abans de tocar a vespres, va haber-hi un eclipsi de Sol que presentà un cercle groguenc que va durar una mitja hora. No ens ha de sorprendre que després ens informen de que la recol.lecció de la collita fos inútil, al mes de juny; varen haver de segar al maig i ço vol dir que els blats no granaren ni maduraren; van tornar a baixar els preus: el blat a 7 sous o a 7 i mig la quartera, l'ordi a 6 sous o a 6 i mig; és clar que en lloc de gra tot devia ser palla, era fallat.

El despoblament del camp - fam, epidèmia, llagosta - féu necessària l'aportació econòmica de la comunitat hebraica besalunenca per mitjà de crèdits, tal vegada usuraris, però imprescindibles, així com l'ajut dels seus met-

ges. Fou un nucli florent de jueus que dominaren tota l'activitat econòmica, no només de la vila sinó també de tot el Comtat i, fins i tot, les grans abadies del país varen cercar llurs diners. Les epidèmies, per altra banda, obligaren els metges a entregar-se per complet al seu art i els metges jueus no pogueren deixar de tenir cura, no sols dels malalts hebraics sinó també dels cristians, tot aprofitant, indubtablement, l'avinentesa per a fer els préstecs de consuetud. Àdhuc treballaren contractats per les autoritats exercint lliurement la medicina.

Si és veritat que tots foren prestamistes també hi havia qui, a la vegada, era botiguer, argenter, mestre d'escola per ensenyar l'hebreu, etc., hem d'afirmar no obstant que la professió que presenta un seguit de personatges, una cadena que omple el segle XIV, fou indubtablement la classe mèdica. La vila, en mig del trasbals del segle, gaudia d'una activitat extraordinària; a ella acorria la gent de tot el Comtat per necessitats burocràtiques, per resoldre problemes oficials, per mercadejar si més no, puix que, en cas contrari, res ens explicaria, sense una població fluctuant la existència d'un nombre tan regran de metges, si considerem que a més a més hi havia metges cristians, apotecaris, manescals -tot un món al voltant de la medicina.

La relació, cronològica, dels metges jueus a la vila i dels que vingueren de lluny atrets pel neguit del comerç, pel moviment econòmic i la no dependència de cap senyor, eclesiàstic o laic, és:

Bendit des Logar (1297-1324)

Els Des Castlar (1315-1423) : David des Castlar
Abraham des Castlar
Yahseel des Castlar

Mestre Ishaq (1316)

Mair Caravida (1336)

Vital Cabrit, de Girona (1343)

Bonafòs Bonfill (1350)

Belshom Maimó (1359-1360)

Els Sa Sala (1360-1367): Mosé sa Sala, de Perpinyà.

Mosé Boaç sa Sala, de Besalú.

Abraham sa Sala, de Puigcerdà.

Mestre Balmanya, de Banyoles (1360)
Els Des Portal (1362-1399): Mosé Abraham des Portal
Nassan Mosé des Portal
Samuel Cabrit (1364-1370)
Samuel Salves, de Perpinyà (1373)
Els Céret (1370-1414): Yusef Mosé, de Céret
Mosé Yucef, de Besalú.
Salomó Caravida (1385)
Vital Ferrer (1385-1396)
David de Besalú, de Perpinyà (1376).
Ishaq Cohen, de Castelló d'Empúries (1397).
Mosé Vidal Vives (1399)
Ishaq Adret (1400).
Bonjuha de Besalú, de Camprodon (1408).

Com que és impossible tractar de tots ells ho faré només, breument, de mitja dotzena d'ells i del metge cristià Guerau de Castellverd.

Bendit des Logar (1297-1324). La troballa d'un capbreu del Prior de Santa Maria, de Besalú, corresponent als anys 1283-1322 a l'Arxiu Històric Notarial d'Olot, ens permet advenir que Bendit des Logar era a la capital del Comtat ja en 1297 i no al 1306 com abans creia (2). És Bendit una de les deu notabilitats mèdiques a les que en 1323 Kalonymos ben Kalonymos dedicà, quan aquell tindria al menys 30 anys, el seu Eben Bohan (3). No cal dir que mestre Bendit era un savi molt reputat i excel·lent metge; indubtablement coneixeria els escrits de Kalonymos, que va traduir de l'àrab a l'hebreu els tractats de Galè De clisteriis et colica i De phlebotomia i d'Alí ibn Ridwan Columna fundamentorum medicinas (4). Que fou un savi i un gran metge no cal dubtar-ho, però també cal considerar un altre aspecte de sa vida: el del prestamista.

La primera dada que conec d'ell és del 1297 i la darrera de 1324. L'any 1297 va rebre del procurador del prior de Santa Maria, Guerau, 40 sous, corresponents a dos anys d'interès d'un préstec de 200 - a raó de 20 sous per any - fet a Joan d'Església i esposa, de Beuda; el prestamista era Vital David i el seu germà i hebreu Abraham David, el va vendre a mestre Bendit. Un dels testimonis fou Pere de

Costa, sabater de Besalú (5).

El 12 d'octubre de 1317 va nomenar procurador seu a Ishaq Astruc per a cobrar allò que li era degut per l'abat de Ripoll. El 15 de juliol de 1321 Jaume II, sojornant a Girona, va trametre una carta al senescal de Carcassona per a que el posés en llibertat, puix que l'havia empresonat quan anava a Montpeller a fi de consultar d'altres metges sobre la malaltia del Vescomte de Castellnou (6).

Com he dit la darrera dada que conec de Bendit és de 1324 quan, amb el seu gendre Momet Ishaq, de Barcelona, va absoldre Guillem des Rodre, fuster de Maià, de tot deute i obligació. Entre 1297 i 1324, els préstecs i absolucions foren seguits: a Guillem de Cabanelles, de Dosquers (1310); Pere Riera i d'altres de Sant Pere de Montagut i Guillem Batlle, de Castellfullit (1310); Pere Salví, de Riu, i els estadants del Mas Canet, de Segueró, amb la intervenció de Zarc Ishaq i Anoc Cetlem, de Solsona (1310); Ramon de Lledó, de Maià (1312); la pròpia universitat besalunenca (1313); Berengona Balur, de Besalú (1314); Samuel Gracià, de Girona i Boniac Astruc, de Camprodon (1316) i finalment Astruc Vidal, de Martorell de Rosanes (7).

Els Des Castlar (1315-1423) (8) Aquesta família apareix al llarg del segle XIV i ben entrat el XV radicada a Besalú. Per la seva situació social, econòmica, creadora d'una autèntica nissaga de metges, és la més il.lustre de la seva comunitat jueva.

En la Gallia Judaica són ja citats els Des Castlar. Originaris de Caylar vivien a Perpinyà. Dos fills d'Abraham des Castlar, mestre David i Bonafòs són ja prou coneguts. David, que era metge, estava a Perpinyà entre 1273 i 1277; va passar a viure a Narbona (1281) i el trobem a Besalú el 1315.

David des Castlar fou el pare del també metge Abraham, mestre de Mosé Narboní i a qui aquest esmenta en la seva obra mèdica Orah Hayyim, que va compondre cap al 1350 a Soria. Enalteix Narboní la gran habilitat d'Abraham en l'art mèdic i diu que és del tractat de les febres, que el nostre autor havia escrit, d'on ell obtingué gairebé tot el que sabia sobre la dita malaltia. Així mateix és mestre Abraham un altra de les deu notabilitats a les quals, com he dit

abans, Kalonymos dedicà la seva obra. D'ell aconseguí Profeït Duran Efodí la nota astronòmica que cita al seu comentari sobre el Moré Nebujim i és autor de diverses obres mèdiques que es troben al manuscrit de Rossi 946. Es té notícia dels següents tractats:

- Aléh Ra Canam. Tractat sobre les febres, en 5 llibres, acabat al mes de novembre de 1325.

- Ma'mar ba-gaddaḥot de-bé^uriot u-mine-ha gaddaḥot. Tractat sobre la pestilència i altres febres, de cap el 1349, al temps de la glànola.

- Dine-ha-Hagqazah. Normes sobre fer sagnar.

- Mekalkel maḥalah. Allò que agreuja les malalties.

Va prestar serveis a la cort i en 1327, Alfons III ordenava al veguer de Girona i Besalú que es paguessin unes quantitats degudes a mestre Abraham pels seus serveis i a més, un any després, fou agraciat amb l'exempció total d'impostos per haver guarit el seu fill, l'infant Pere, el qual, una vegada rei, en 1336, confirmà tots aquells privilegis. També va atendre al noble Pons de Rocaberti en la seva darrera malaltia. Uns anys abans, el 1320, Jaume II, ja havia concedit a la família autorització per canviar de domicili i tot un seguit d'excepcions econòmiques (9).

Ben estesa devia ésser la seva fama i la confiança de la gent jueva en els seus coneixements, perquè fins i tot era cridat per anar a Barcelona a atendre i vigilar la malaltia d'algú que havia perdut la salut i així, l'any 1333, va anar a tractar Ruben Vidal, cobrant la comesa no res menys que amb la quantitat de 450 sous.

Donem un salt en el curs de la història familiar. El dia primer de febrer de 1359, esdevingué un dels fets més transcendents, de la vida dels Des Castlar, pels lligams i vincles familiars que es crearen entre les famílies econòmicament més fortes de la comunitat hebraica de Besalú, en casar-se el germans Yahseel i Bonadona des Castlar, amb Astruga, filla de Bonjuha Benvenist i amb Caracausa Mair, fill de Mair Caracausa. Yahseel, anys a venir, també fou metge, va donar al seu fill David, en 1386, dos llibres, escrits en hebreu, en pergami, que constituïen 27 quaderns

i mig de la quemarà dels tractats talmúdics Baba Qamma i Baba Metsià i 14 quaderns de la quemarà del Baba Batra.

El 5 de març de 1417, Yahseel, havia estat batejat amb el nom de Gabriel de Perarnau. Morí el 1423.

Mair Caravida (1336). El Rei manà al jutge de Girona, Bernat de Rexac, que designés dos cirurgians perquè examinassin de medicina a Mair Caravida, jueu besalunenc, que ja es titulava expert en medicina (10).

Mosé Boaç sa Sala (1360-1387). Mestre Mosé Boaç sa Sala pertanyia a una família de metges. El seu pare, Mosé, ho era a Perpinyà i el mateix germà Mosé també; l'oncle, Abraham, exercia a Puigcerdà; la germana, Bonadona, es va casar amb mestre Abraham des Castlar. Ell, en 1360, fou contractat per la vila, per 15 lliures anuals, a fi de visitar els malalts et orinas eorum custodiam et spiciam et suum regimentum ordinabo (11).

Els Céret (1370-1414). D'aquesta família he trobat dos metges: Jucef Mosé i el seu fill Mosé Jucef. El primer era a Besalú l'any 1370 i en 1377 el tintorer Ramon de Prat va llogar-li una casa al costat de la scolam judeorum. Va signar un contracte d'aconductament amb la vila per a treballar en la seva professió a canvi d'una pensió de 12 florins anuals, de 1383 a 1390. De fet encara en 1396 rebia una pensió de deu florins (12).

Salomó Caravida (1385). Sabem quelcom de la seva existència perquè l'any 1385 va signar una època titulant-se phiscus domesticus Domini Regis. En el llibre d'en Ramon Grabolosa sobre la vila comtal és esmentat com a físic, metge del rei Pere el Cerimoniós, i que prestava els seus serveis mèdics a Besalú (13).

Guerau de Castellverd. No podria acabar sense parlar un poquet d'aquest metge cristià pel valor i significació de la seva biblioteca. Gironí establert a Besalú en 1332. Mort entre el mes d'abril de 1349 i l'agost de 1350. El més notable és la seva biblioteca o una part d'ella; el que coneixem d'ella: els vuit llibres de medicina que el 7 d'octubre de 1325, situat encara a Girona, va deixar en comanda a Bernat de Quer, són una bona mostra de la formació d'aquells professionals de la medicina al segle XIV.

Els vuit tractats eren (14).

- Ars Medicina et incipit medicina dividitur in duas partes.

- Compendium medicini et incipit a morbis universalis prepositi nostri.

- Librum medicini Gordoni et incipit interrogatus a quodam Socrates. Es tracta de l'obra de Bernat de Gordon que també apareix a la biblioteca del metge gironí Marc Roca (1427). García Ballester, Luis, ens diu (15) que en la biblioteca particular d'Arnau de Vilanova es trobaven dos obres de Gordon, De pronosticis i Lilium medicine, obres molt populars a les aljames jueves del segle XIV. Josep Mª Roca (16) diu que Bernat de Gordon, de Montpeller, aconsella, per activar un part tòrpid, llegir alguns psalms de David.

- Volumen diversorum in practica pertorum et incipit sicut in Galienus in libro de interioribus circa curationem egritudinis. Del grec Galè.

- Rasis et incipit liber qui dicitur Almassoris. Es tracta del Libri ad Almansorum del persa al-Razi, traduït l'any 1264, de l'àrab a l'hebreu per Sem Tov ben Ishaq i més tard, al segle XIV, de l'àrab al llatí per Gerard de Cremona (17).

- Et aliud incipit prefacio Domini Constantini. Indubtablement l'obra de Constantí l'Africà. D'ella va servir-se el mestre Platearius, metge que exercia a Salern al segle XIII pel seu Liber de simplici medicine, vulgarment conegut per Circa instans.

- Volumen Galieni et incipit quem elementum. Del grec Galè.

- Teodoricus de ci/ /. Es tracta del dominicà Teodorico Borgognoni (1205-1298). També figurava a la biblioteca d'Arnau de Vilanova i era l'expressió de la visió bolonyesa de la cirurgia d'Abulcasis.

NOTES

1. Romano, David: "Courtisans" juifs dans la couronne d'Aragon. "Cahiers de la Méditerranée" (Nice), (1986), 79-91, veg. 81-82.
2. Grau i Montserrat, Manuel: Medicina en Besalú (s.XIV). "Annals 1982-83" (Olot) (1984), 99-133, veg. nota 10 bis.
3. Cross: Gallia Judaica. París 1897, veg. pàg. 85.
4. Cardoner i Planas, Antoni: Història de la Medicina a la Corona d'Aragó. (1162-1479). Barcelona, 1973, veg. pàg. 40.
5. Arxiu Històric Notarial d'Olot, Secció de Besalú, Iltre Prior...1282-1322. Vegis fol. 38 v.
6. Grau i Montserrat, Manuel: Metges jueus a Besalú (s.XIV) "I Assemblea d'Estudis sobre el Comtat de Besalú" (Olot) (1968), veg. pàg. 30.
7. Ahno, Besalú, fulls solts, 1310-1313; vol. 2, 1312-1314; vol. 3, 1315-1316 i vol. 4, 1324.
8. Grau i Montserrat, Manuel: Metges jueus..., pàgs. 30 i ss.. Cross: Gallia Judaica, 618-621.
9. Baer, Fritz: Die Juden im Christlichen Spanien. Berlin 1929, vol. I, pàg. 214. Del segle XIII hi ha una traducció del llatí a l'hebreu de David b. Abraham des Castlar d'un tractat de Galè titulat De inequali intemperantia o De malitia complexionis diversas. Al segle XVI es va fer una altra versió del llatí a l'hebreu, per Israel des Castlar, del tractat d'Arnau de Vilanova Regimen sanitatis, a Avinyó el 1327.
10. Grau i Montserrat, Manuel: La Juderia de Besalú (s. XIV-XV). Tesi Doctoral, inèdita, vol. I, 376.

11. Grau i Montserrat, Manuel: Metges jueus de Besalú (s.XIV-XV). Sa Sala, Des Portal i Céret. "Tercer Congrés d'Història de la Medicina Catalana" (Lleida) vol. I (1981), 185-181, veg. pàgs. 168-173.
12. Grau i Montserrat, Manuel: Metges jueus de Besalú (s. XIV-XV)... veg. 168-173.
13. Besalú. Barcelona, 1968, pàg. 50 AHNO, Besalú, vol. M., 1385.
14. Grau i Montserrat, Manuel: Medicina en Besalú, pàg. 109 i nota 23.
15. García Ballesteros, Luis: Historia social de la medicina en la España de los siglos XIII al XVI. Madrid, 1976, pàgs. 21-22.
16. Roca, Josep M^a.: La medicina catalana en temps del Rei Martí. Barcelona, 1919, pàg. 45.
17. Cardoner Planas: Història de la Medicina..., pàg. 41.